

ชีวิตตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา

Life Perspective of the Buddhist Philosophy

พระครูปริยัติธำรงคุณ¹, ภิกขุณิรตน ธัมมเมธา² และ

ปิยนุช ศรีสรานุกรม^{3*}

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย¹, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย², โรงเรียนนายร้อย³

Phrakhrupariyatthamrongkun¹, Bhikhuni Rattana

Dhammameatha², and Piyanuch Srisaranukrom^{3*}

Mahachulalongkornrajavidyalaya University¹, Mahamakut

Buddhist University², Royal Police Cadet Academy³

Corresponding Author Email: auddaprim@hotmail.co.th*

Cite: Phrakhrupariyatthamrongkun, Dhammameatha, B. R., & Srisaranukrom, P. (2022).

Life Perspective of the Buddhist Philosophy. *Journal of Dhamma for Life*, 27(1), 29-45.

Received: 10/01/2022

Revised: 30/01/2022

Accepted: 05/04/2022

DOI: 10.14456/jdl.2022.8

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอบทวิเคราะห์ชีวิตตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา พุทธปรัชญาเป็นเรื่องของหลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการของปรัชญา นิยามความหมายนี้ทำให้มองเห็นขอบเขตของพุทธปรัชญาว่าจำกัดอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่รวมไปถึงองค์ประกอบอื่น ๆ เว้นเสียแต่ว่าองค์ประกอบเหล่านี้ จะเกี่ยวข้องกับศาสนธรรม จึงจะศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาดำเนิน

คำสำคัญ: ชีวิต; ทฤษฎี; พุทธปรัชญา

Abstract

This article aims to present an analysis of life according to Buddhist philosophy. Buddhist philosophy is about doctrines about truth (truth) and some principles of practice

(ethics) of Buddhism that are studied and analyzed by reasoning according to philosophical methods. This definition suggests that the scope of Buddhist philosophy is limited to the religious aspects of Buddhism. It does not include any other elements unless these elements are religiously related. Therefore, it will only study and analyze with philosophical reasoning.

Keywords: Life; Perspective; Buddhist Philosophy

1. บทนำ

ลักษณะของพุทธปรัชญาหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงหลักธรรมให้เห็นถึงความเป็นศาสนาที่สมบูรณ์ด้วยเหตุผล หลักจริยธรรมที่สามารถปฏิบัติได้จริง โดยทรงวางหลักง่าย ๆ ของการดำเนินชีวิตเอาไว้ ซึ่งพอจะประมวลลักษณะเด่น ๆ ของพุทธปรัชญาคือ หลักเลี้ยงชีพที่เรียบง่ายทางปรัชญาเช่นปัญหาทางอภิปรัชญาที่เรียกว่าอภิปรัชญาเป็นต้น มีจุดเริ่มต้นแบบทุนนิยม คือทุกข์กับความดับทุกข์เท่านั้น และจบลงที่สุนิยาม มีลักษณะเป็นสังขนิยาม ได้แก่ กรรม คือ การกระทำด้วยตนเอง และเป็นแบบปฏิบัตินิยม คืออริยสัจ 4

คำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้าเป็นหลักคำสอนสำคัญของพระพุทธเจ้า คือ มรรคมีองค์ 8 หรือมัชฌิมาปฏิปทา หรือกฎสากลในธรรมชาติ พุทธปรัชญาปฏิเสธแนวคิดของปรัชญาอินเดียระบบเก่า คือประกาศิตของพระเจ้าในพระเวท แม้ในพุทธศาสนาที่ใช้หลักกาลามสูตรปฏิเสธการสร้างโลกของพระพรหม สรรพสิ่งเป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาทไม่เห็นด้วยการอาบน้ำล้างบาปและยัญพิธีกรรมไม่ยอมรับระบบวรรณะคนจะดีชั่วเพราะกรรม มิใช่ชาติตระกูล ไม่ยอมรับทางสุดโต่งทั้งสองส่วน ทรงแสดงทางสายกลางไตรลักษณ์ พระองค์ได้ทรงแสดงว่า สรรพสิ่ง ย่อมมีลักษณะเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปตามหลักแห่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ไม่เที่ยงเป็นทุกข์และมีตัวตนเสมอกัน ไม่มียกเว้น

อริยสัจ 4 ทรงแสดงว่าปัญหาทุกข์ของชีวิตทุกอย่างเกิดจากสาเหตุคือความอยาก (ตัณหา) ด้วยประการต่าง ๆ แล้วทรงแสดงว่า ความดับสนิทแห่งความทุกข์ทั้งหมด (นิโรธ) ต้องปฏิบัติตามแนวทางแห่งมรรคมีองค์ 8 ประการ ปฏิจจุสมุปบาท หรือทฤษฎีสาเหตุสัมพันธ์ การเกิดกับดับของสิ่งต่าง ๆ เป็นไปตามหลักปัจจัยการคือเหตุปัจจัยอาศัยกันเกิดขึ้นแบบลูกโซ่ ในลักษณะเป็นวงจรหาเบื้องต้นและเบื้องปลายหรือที่สุดไม่พบ ผลที่เกิดจากสาเหตุอันหนึ่ง ย่อมเป็นสาเหตุให้เกิดสิ่งอื่นอีกต่อไป เรื่อยไป ไม่มีสิ้นสุดกฎแห่งกรรม ทรงแสดงว่ากรรมคือการกระทำของมนุษย์มีแรงผลักดันมาจากกิเลสเป็นเหตุแล้วให้เกิดผล (วิบาก) ของการกระทำนั้น แล้วผลก็จะกลายเป็นเหตุให้ทำกรรมต่อไปอีก จนกว่าจะตัดกิเลสอันเป็นเหตุ

แห่งการทำความดีได้ วงจรแห่งกฎแห่งกรรมก็จะสิ้นสุดลง เข้าสู่ความสิ้นทุกข์ในวัฏฏะสงสาร คือ พระนิพพาน หรือ เข้าสู่อรหัตตภูมิ การกระทำจึงจะเป็นแต่เพียงกิริยาไม่มีผล (วิบาก) ที่เป็นทุกข์อีกต่อไป

อนัตตาจากการที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกันเกิดขึ้นตามหลักแห่งปัจจัยการ จึงไม่มีอะไรเป็นตัวตนที่แท้จริงที่ยึดมั่นถือมั่นว่า เป็นตัวเราของเรา เป็นตัวเขาของเขา ไม่อยู่ในอำนาจของใคร ที่จะบังคับบัญชาให้เป็นไปตามที่ตนปรารถนาได้ จึงไร้ตัวตน ไม่มีอาตมมัน และวิญญานอมตะดังนี้ลัทธิเทวนิยมทั่วไปเชื่อกันอยู่

2. พุทธศาสนากับพุทธปรัชญา

ความแตกต่างและความเหมือนระหว่างพุทธศาสนากับพุทธปรัชญา ปรัชญา (Philosophy) ที่แปลว่าความรักในความรู้กับศาสนานั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ในลำดับแห่งวิวัฒนาการที่ผ่านมา บรรดาวิชาทั้งปวง ปรัชญาเป็นวิชาแรกที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ ต่อมาก็คือศาสนา หากกล่าวเฉพาะพุทธศาสนากับพุทธปรัชญา ก็จะได้ลักษณะเฉพาะว่า พุทธปรัชญามีลักษณะเป็นคำถามส่วนพุทธศาสนามีลักษณะเป็นคำตอบ มีบ่อเกิดมาจากแหล่งเดียวกันคือจิตใจของมนุษย์ ดังนั้น จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่าพุทธปรัชญามีฐานะเป็นทฤษฎี พุทธศาสนาเป็นภาคปฏิบัติ, พุทธปรัชญาเป็นความคิด พุทธศาสนาเป็นการกระทำ, พุทธปรัชญาเกิดจากความสงสัย พุทธศาสนาเป็นการตอบสนองความสงสัย ปรัชญาทุกระบบ โดยเฉพาะปรัชญาตะวันตกซึ่งรวมทั้งพุทธปรัชญาด้วย มุ่งแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต เช่นเดียวกับปรัชญาตะวันตก แต่มีข้อแตกต่างกันคือ ปรัชญาตะวันตกมุ่งแสวงหาความจริงหรือข้อเท็จจริงเพียงอย่างเดียว โดยไม่พยายามที่จะปฏิบัติตนเพื่อให้เข้าถึงความจริงที่ได้แสวงหาพบแล้ว เพราะฉะนั้น นักปรัชญาตะวันตกอาจดำเนินชีวิตไปในทางตรงกันข้ามกับแนวความคิดทางปรัชญาของตนก็ได้ อีกอย่างหนึ่งปรัชญาตะวันตกส่วนใหญ่ไม่เกี่ยวกับศาสนา คือแยกออกเป็นคนละส่วนกับศาสนา ส่วนปรัชญาตะวันออกไม่อาจแยกออกจากศาสนาได้เด็ดขาด ทั้งนี้เพราะนักปรัชญาตะวันออก เมื่อแสวงหาความจริงจนพบแล้ว ก็พยายามที่จะปฏิบัติตามวิธีการที่กำหนดขึ้นไว้ เพื่อเข้าถึงความจริงนั้น ๆ ฉะนั้น ปรัชญาตะวันออกเช่นพุทธปรัชญาที่กำลังกล่าวถึงนี้ จึงเป็นปรัชญาชีวิต เพราะแนวความคิดทางปรัชญาที่ค้นคิดขึ้นได้นั้น ได้นำมาใช้ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน (way of life) ด้วย โดยลักษณะดังกล่าวนี้ พุทธปรัชญากับพุทธศาสนาจึงแยกออกจากกันได้ยาก ไม่เหมือนปรัชญาตะวันตกซึ่งเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์ ส่วนปรัชญาตะวันออกโดยทั่วไปได้กลายมาเป็นรากฐานของศาสนาดังเช่นพระพุทธศาสนา เป็นต้น

3. ลักษณะเฉพาะของพุทธศาสนากับพุทธปรัชญา

แม้ว่าพุทธศาสนากับพุทธปรัชญาจะมีป่อเกิดมาแหล่งเดียวกันคือ ประสบการณ์ของชีวิตมนุษย์ก็ตาม แต่มีลักษณะพิเศษเฉพาะอย่างตามธรรมชาติของประสบการณ์ วิธีการ และจุดหมายของแต่ละวิชา ซึ่งอาจยกมาเปรียบเทียบให้เห็นเป็นประเด็นได้ดังนี้

1) พุทธศาสนามุ่งแสวงหาความรู้เกี่ยวกับรูปแบบวิถีทางและอิทธิพลของตนที่มีต่อชีวิตและสังคม รวมทั้งการตีความหลักคำสอนต่าง ๆ พยายามตอบปัญหาพื้นฐานที่เกี่ยวกับชีวิต โดยการยึดหลักเอา ศรัทธาเป็นหลักเป็นพื้นฐาน ส่วนพุทธปรัชญามุ่งแสวงหาการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อพยายามเข้าใจตนเอง และโลกโดยอาศัยเหตุผลเป็นหลักการและจุดยืนในการมองปัญหาต่าง ๆ

2) พุทธปรัชญามุ่งแสวงหากฎทั่วไป ซึ่งเป็นบรรทัดฐานของมนุษย์โดยทั่วไป ส่วนปรัชญาไม่ได้มุ่งแสวงหากฎทั่วไปเหมือนวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนา เป็นการแสวงหาความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาพื้นฐาน อันมีลักษณะเป็นนามธรรม สัมพันธ์กับประสบการณ์ชีวิต ซึ่งย่อมแตกต่างกันไปตามกาลเวลาและสถานที่

3) พุทธศาสนาไม่ได้ใช้เหตุผลอย่างเดียวนำอธิบายประสบการณ์ของชีวิต แต่อาศัยความงาม อารมณ์ และความรู้ความศรัทธาเป็นองค์ประกอบ เพื่อที่จะเข้าใจในหลักธรรมของศาสนา ส่วนพุทธปรัชญามีได้แสวงหาความชื่นชมและความงามในตัวของมันเองในการตรวจสอบ ทบทวน ไตร่ตรอง วิจารณ์ปัญหาต่าง ๆ อาจจะมีเกิดความชื่นชมและความงามควบคู่ไปด้วย

4) พุทธศาสนามุ่งหมายที่จะต้องพิสูจน์ความจริง อันเป็นคำตอบปัญหาเรื่องชีวิต ซึ่งมีลักษณะเฉพาะตนในแต่ละศาสนาบางอย่างอาจจะสอดคล้องลงรอยกันกับวิธีการ กฎเกณฑ์ทาง วิทยาศาสตร์ และสังคมศาสตร์ แต่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ในทุกกรณี เพราะพุทธศาสนาเป็นเรื่องความเชื่อต่อ สิ่งนอกเหนือกฎเกณฑ์เหนือธรรมชาติ, แต่พุทธปรัชญาพยายามหลีกเลี่ยงการพิสูจน์ตามแบบวิทยาศาสตร์ คงมุ่งแต่ค้นคว้าหาคำตอบ คือปัญหาที่เกิดขึ้นอันอาจเป็นเพียงคำอธิบายเบื้องต้น ซึ่งอาจได้รับการพิสูจน์ โดยกาลเวลาอยู่แล้ว

5) พุทธศาสนายึดมั่นในเรื่องคุณค่า และข้อเท็จจริง ถือว่ามีมาในศาสนาเพราะทำให้การปฏิบัติ ตามหลักมีความหมาย แต่พุทธปรัชญามีปัญหาเรื่องคุณค่าและข้อเท็จจริงแสดงบทบาทแตกต่างกัน กล่าวคือ พุทธอภิปรัชญาเกี่ยวข้องกับความจริงสูงสุด พุทธญาณวิทยาเกี่ยวข้องกับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการ แสวงหาความรู้ ส่วนพุทธจริยศาสตร์เกี่ยวข้องโดยตรงเกี่ยวกับเรื่องของคุณค่า และแต่ละประเภทของ ปรัชญาจะเน้นบทบาทของคุณค่าไม่ตรงกัน

อย่างไรก็ตาม หากเราถือหลักการอันเป็นสากลโดยทั่วไปซึ่งเป็นธรรมชาติของระบบแนวคิดในโลกทางตะวันออกแล้ว เราก็ต้องยอมรับว่า ศาสนากับปรัชญาไม่ว่าจะเป็นศาสนาอะไร ไม่อาจแยกออกจากกันโดยเด็ดขาดได้ ทั้งศาสนาและปรัชญาต่างมีข้อเหมือนกันคือ “เป็นผลผลิตของประสบการณ์ชีวิต”

4. ชีวิตเกิดขึ้นได้อย่างไร

ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ชีวิตเป็นคำนามหมายความว่าความเป็นอยู่ ตรงกันข้ามกับคำว่า “อชีวะ” หรือ “อชีวิต” คือ ความไม่มีชีวิตหรือความตายเพราะสิ้นกาย สิ้นใจอ่อน และสิ้นวิญญาณ ฉะนั้นการเรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตของตนเอง จะทำให้เข้าใจข้อเท็จจริง คุณค่า ความสำคัญความเป็นไปและความควรจะเป็นแห่งชีวิตของตนได้อย่างถูกต้อง

กำเนิดชีวิตตามทัศนะของพระพุทธศาสนา

การเริ่มต้นชีวิต ในทัศนะของพระพุทธศาสนา เกิดโดยอาศัยกระบวนการปฏิจสนุปบาทคืออาศัยเหตุปัจจัยเชื่อมโยงกันโดยไม่ขาดสาย ในมหาสัณหาสูตร พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงประเภทกำเนิดของสัตว์ไว้ 4 ประการ คือ

- 1) สัตว์ที่เกิดจากเปลือกฟองไข่ เรียกว่า อณฑชะ
- 2) สัตว์ที่เกิดจากครรภ์ เรียกว่า ชลาพุชะ
- 3) สัตว์ที่เกิดในปลาเน่า ในเถาโคล เรียกว่า สังเสทชะ
- 4) สัตว์ที่เกิดผุดขึ้นเต็มตัว เช่น เทวดา สัตว์นรก เรียกว่า โอปปาติกะ

ส่วนการเกิดในโลกของมนุษย์เช่นการเกิดของคนและสัตว์ ต้องอาศัยพ่อแม่เป็นเชื้อให้ ด้วยการผสมพันธุ์อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร ตามนัยอภิธรรมกล่าวไว้ว่าการเกิดเป็นมนุษย์เริ่มตั้งแต่มีปฏิสนธิวิญญานซึ่งเกิดขึ้นต่อจากจุดจิตในมรณาสันนิวถี อันเป็นดวงจิตสุดท้ายต่อจากชาติก่อนตายจากชาติก่อนแล้วเกิดทันที ไม่มีระหว่างคั่นปฏิสนธิจิตนี้แหละเป็นส่วนหนึ่งในการเริ่มต้นของชีวิต ซึ่งมี 3 อย่างคือ บิดามารดาอยู่ร่วมกัน มารดามีระดู (ไข่พร้อมที่จะสืบพันธุ์) และ คันธัพพะ (มีปฏิสนธิจิตหรือปฏิสนธิวิญญานมาอาศัย)

กระบวนการเจริญเติบโตของมนุษย์ในครรภ์ตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอินทกสูตร โดยลำดับจัดเป็น ๕ ขั้นตอนในแต่ละสัปดาห์ดังนี้

- สัปดาห์ที่ ๑ เป็นกลละเป็นน้ำใสๆ มีลักษณะเป็นเมือก เป็นจุดเริ่มต้นแห่งการเจริญเติบโต
- สัปดาห์ที่ ๒ เป็นอัมพุทะมีลักษณะเป็นเมือกที่ขุ่นข้น

สัปดาห์ที่ ๓ เป็นเปลีมีลักษณะแดง

สัปดาห์ที่ ๔ เป็นขณะมีลักษณะเป็นก้อนค่อย ๆ แข็งตัวขึ้น

สัปดาห์ที่ ๕ เป็นปัญจสาขามีลักษณะเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่มศรีษะ ๑ ปุ่ม ปุ่มแขน ๒ ปุ่ม ปุ่มขา ๒ ปุ่ม
จากนั้นก็พัฒนาไปสู่การเป็นรูปร่างจนมีผม ขน เล็บ เป็นต้น ตามมา

การเกิดชีวิต ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น เป็นการเกิด ๒ ครั้ง ครั้งแรกคือการเกิดทางร่างกาย
และจิตใจ ซึ่งจิตเดิมนั้นเป็นจิตบริสุทธิ์ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง ไม่มีกิเลส ส่วนการเกิดครั้งที่ ๒ เป็นการเกิดใน
จิตใจเกิดโดยวิญญูณ ซึ่งไม่มีพ่อแม่เป็นปัจจัยให้เกิด เป็นการเกิดความทุกข์สาเหตุมาจากเดิมมีสภาพจิต
ด้อยด้วยคุณธรรม ขาดสติ ไม่มีปัญญา รู้ชัดตามความเป็นจริง (อวิชชา) ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ตัณหา
อุปทาน ภพ ขาติ ฯลฯ (ปฏิจจสมุปบาท) ซึ่งเป็นกระบวนการเกิดความทุกข์ในจิตใจ ความทุกข์จะเกิดดับ
เกิดดับสลับกันไปเป็นลูกโซ่ ประดุจสายฟ้าแลบ เป็นวงกลมหมุนเวียนเช่นนี้เรื่อยไปตลอดชีวิตจนกว่าจะ
ดับทุกข์ได้

ชีวิตคืออะไร

ชีวิต คือขันธ์ 5 (The five Aggregates) อธิบายแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ประกอบทั้งหมด ที่
บัญญัติ เรียกว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ฯลฯ ออกเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ 5 ประเภท หรือ 5 หมวด
เรียกทางธรรม ว่า เบญจขันธ์ได้แก่

1) รูป (Corporeality) ได้แก่ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกาย และพฤติกรรมทั้งหมด
ของร่างกาย หรือสสารและพลังงานฝ่ายวัตถุ พร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่าง ๆ ของสสารและ
พลังงานเหล่านั้น

2) เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทาง
ประสาททั้ง ๕ และทางใจ

3) สัญญา (Perception) ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือ หมายรู้ คือกำหนดรู้อาการ เครื่องหมาย
ลักษณะต่าง ๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (Object) นั้น ๆ ได้

4) สังขาร (Mental Formation หรือ Volitional Activities) ได้แก่องค์ประกอบ หรือคุณสมบัติ
ต่าง ๆ ของจิต มีเจตนา เป็นต้น ซึ่งแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ ประชุมการตรึงนึกคิดในใจ
และการแสดงออกทางกาย วาจา ให้เป็นไปต่าง ๆ เป็นที่มาของกรรม เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ

เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น เรียกรวมอย่างง่าย ๆ ว่า เครื่องปรุงแต่งของจิต เครื่องปรุงของความผิด หรือเครื่องปรุงของกรรม

5) วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง ๕ และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การได้ลิ้มรส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ

แม้ชีวิตจะประกอบด้วยชั้น ๕ ซึ่งแบ่งซอยได้ออกไปเป็นหน่วยย่อยต่าง ๆ มากมาย แต่ในทางปฏิบัติ คือ ในการดำเนินชีวิตทั่วไป มนุษย์ไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรงกับส่วนประกอบเหล่านั้นโดยทั่วถึงแต่อย่างใด ส่วนประกอบหลายอย่างมีอยู่และทำหน้าที่ของมันไปโดยมนุษย์ไม่รู้จักรู้ หรือ แม้รู้จัก ก็แทบไม่นึกถึงเลย เช่น ในด้านรูปธรรม อวัยวะภายในร่างกายหลายอย่าง ทำหน้าที่ของมันอยู่โดยมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของไม่รู้ และไม่ได้ใส่ใจที่จะรู้ จนบางครั้งมันเกิดวิปริตหรือทำหน้าที่บกพร่องขึ้น มนุษย์จึงหันมาสนใจแม้องค์ประกอบต่าง ๆ ในกระบวนการฝ่ายจิตก็เป็นเช่นเดียวกัน

ชีวิตเป็นอย่างไร

ชีวิตเป็นผลของการที่ส่วนประกอบ ๕ ส่วน (ชั้น ๕) มารวมกันเข้า โดยมีความสัมพันธ์แบบอิงอาศัยกันอย่างสอดประสาน ส่วนประกอบทั้ง ๕ นี้ มีทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม ชีวิตในความหมายนี้ อาจกล่าวได้ว่า เป็นชีวิตที่บริสุทธิ์ คือ ยังไม่มีเรื่องอื่น ๆ จากภายนอก หรือแม้แต่เรื่องความรู้สึกว่าเป็นตัวเราเข้ามาเกี่ยวข้อง ชีวิตเป็นผลมาจากกามีส่วนต่าง ๆ มาประกอบกันเข้า และแต่ละส่วนก็มีส่วนประกอบย่อยของตนอีกมากมายนั้น สะท้อนแนวคิดที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับโลกและชีวิต ว่า สิ่งทั้งหลาย ที่เราบัญญัติเรียกว่า คน สัตว์ ที่สิ่งของ ต่าง ๆ นั้น ไม่ได้มีอยู่ เป็นอยู่ ด้วยตัวของมันเอง แต่ มีอยู่ เป็นอยู่ เพราะมีปัจจัยต่าง ๆ มาประกอบกันเข้า หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือมีอยู่ เป็นอยู่ โดยอิงอาศัยสิ่งอื่น ไม่ใช่ด้วยตัวของมันเอง เหตุนี้จึง พูดต่อไปได้อีกว่า สิ่งทั้งหลายนั้น เป็นทั้งผลที่เกิดมาจากสิ่งอื่น และในขณะเดียวกันตัวมันเองก็เป็นเหตุปัจจัยของสิ่งอื่นด้วยเพราะมีสภาพเช่นนั้นเอง สิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ หรือสิ่งของ ล้วนไม่มีตัวตนของมันเองอย่างเป็นอิสระ นี่เป็นสัจธรรมหรือเป็นกฎสากลที่เป็นจริงกับทุกสิ่งบนโลกใบนี้

ความเห็นที่ว่า การมีอยู่ของสิ่งทั้งหลาย เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องแบบอิงอาศัยกันนั้น ตรงกับหลักธรรมในพุทธศาสนา เรื่อง ปฏิจจสมุปบาท คือการเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย โดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกัน ๆ จึงเกิดมีขึ้นหรือการที่ทุกสิ่งเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมา ปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นหลักธรรมหมวดหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปกฎธรรมชาตินี้ หรือหลักความจริงที่มีอยู่โดยธรรมดา ซึ่งมีพุทธพจน์แสดงปฏิจจสมุปบาทในรูปของกฎธรรมชาตินี้ ว่า ดังนี้

“ตถาคตทั้งหลาย จะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้น ก็ดำรงอยู่เป็นธรรมชาติ เป็นธรรมนิยาม หรือเป็น อิทัปปัจจยตา”

ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึงหลักนั้นแล้ว จึงบอก จึงแสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย และจึงตรัสว่า “จงดูสิ” “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขาร จึงมี ฯลฯ”

ภิกษุทั้งหลาย ตถตา (ภาวะที่เป็นอย่างนั้น) อวิตถตา (ภาวะที่ไม่คลาดจากการเป็นอย่างนั้น) อนัญญตตา (ภาวะที่ไม่เป็นอย่างอื่น) คือ อิทัปปัจจยตา ดังกล่าวมานี้แล เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท การเกิด การดับของสิ่งทั้งหลายว่ามีปัจจัยเป็นเหตุ ทำนองว่า “เพราะสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น และเพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงดับไป” ความหมายเดียวกันนี้จะกล่าวเสียใหม่ในทางกลับกันก็ได้ ว่า “การที่สิ่งนี้เกิดก็เพราะมีสิ่งนี้ และการที่สิ่งนี้ดับไป ก็เพราะไม่มีสิ่งนี้” สิ่งนี้ ตัวแรกนั้นกล่าวแบบวิทยาศาสตร์ก็คือ อะไรก็ได้ที่เป็นเหตุ เป็นปัจจัย ให้สิ่งอื่นเกิดขึ้น หรือมีอยู่เป็นอยู่ได้นั่นเอง

กล่าวในแง่ของชีวิต การที่ชีวิตเกิดขึ้นและดำรงอยู่ ก็เพราะอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ที่เหมาะสมมา รวมกัน ปัจจัยเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นปัจจัยภายใน (ทั้งรูปธรรมและนามธรรม) และปัจจัยภายนอก (คือเรื่องของรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และอารมณ์ที่เกิดในใจ) นอกจากอิงอาศัยสิ่งอื่น และไม่มีตัวตนเป็นอิสระแล้ว สิ่งทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของก็ตาม ยังมีอยู่ เป็นอยู่ในรูปของกระแส นั่นคือทุกสิ่งทุกอย่างล้วนดำรงอยู่ หรือเป็นไปในรูปของกระบวนการ ที่มีการเกิด และการดับ สลับกันไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย การเกิดดับของส่วนประกอบทั้ง ๕ ของชีวิต (ขันธ ๕) นั้นก็เช่นเดียวกัน แต่นี้เป็นกระบวนการที่ละเอียดยากที่จะสังเกตได้ทันในแต่ละขณะ จึงดูเหมือนว่า ชีวิตในแต่ละขณะนั้น เป็นสภาพที่คงที่ไม่เปลี่ยนแปลง แต่ความเป็นจริงแล้ว นี่คือการบวนการเกิดดับที่สลับกันไปไม่ขาดสาย ผู้รู้บางท่านอุปมากระบวนการเกิด-ดับ สลับกันไปเช่นนี้ในชีวิต ว่า เหมือนกับกระบวนการลุกไหม้ของตะเกียง แสงตะเกียงที่เรามองเห็นลูกสว่าง (เสมือนว่า) คงที่อยู่นั้น เป็นผลมาจากปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน กล่าวคือ ในตัวมันเองก็มีน้ำมันและไส้ตะเกียง นอกตัวของมันออกไปก็เป็นเรื่องของก๊าซออกซิเจน และประกายไฟที่มาจากจุดให้ติด เปลวไฟที่ติดและลุกไหม้อยู่ นั้น ปรากฏให้เห็นเสมือนว่าเป็นสิ่งที่คงที่ แต่ที่จริง ในเปลวไฟของตะเกียงนั้น มีการเกิดดับ เกิดดับ เกิดดับ...ตลอดเวลาของไฟที่ไหม้อยู่ของน้ำมันและไส้ตะเกียงแต่ละอนุ สลับและต่อเนื่องกันไป トラบเท่าที่น้ำมันและไส้ตะเกียงนั้นยังมีอยู่ เมื่อไฟไหม้ที่อนุหนึ่งก็จะเกิดเปลวไฟสว่างอยู่ (ช่วงนี้นับเป็นการเกิดขึ้น และการดำรงอยู่) แต่เมื่ออนุนั้นถูกไฟไหม้หมด แสงสว่างที่เกิดจากการไหม้อยู่นั้นก็หมดไป (ช่วงนี้เป็นการดับ) ถ้าน้ำมันและไส้ตะเกียงยังไม่หมด (ยังคงมีเหตุปัจจัยอยู่) ก็จะมีเชื้อไหม้ลุกไหม้ต่อไปอีก โดยนัยนี้กระบวนการเกิดดับ เกิดดับ เกิดดับ ...ก็จะต่อเนื่องกันไปกระบวนการนี้

เป็นไปไม่ขาดสายและรวดเร็ว จนยากที่จะสังเกตเห็นได้ทัน ความเปลี่ยนแปลงในรูปของการเกิด-ดับ ที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะได้ ภาพที่เราเห็นจึงเป็นเหมือนคงที่อย่างน้อยก็ชั่วเวลาหนึ่ง การดำรงอยู่ของชีวิตที่เราเห็นกันอยู่ก็เป็นเช่นนั้น

ชีวิตเป็นไปอย่างไร

ชีวิตมนุษย์ต่างดิ้นรนไปตามแรงผลักดันของกิเลสและตัณหา เมื่อตัวเองประสบกับความผิดพลาด ไม่สมหวังก็เกิดความทุกข์ เมื่อประสบความสำเร็จสมหวังก็มีความสุขตั้งอยู่ในความประมาทขาดความรอบคอบ พอความสุขเปลี่ยนไปก็เกิดความทุกข์ขึ้นมาอีก หลักพุทธธรรมเป็นหลักธรรมที่ช่วยให้เราได้มองชีวิตและเข้าใจชีวิตอย่างรู้เท่าทันตามสภาพความเป็นจริง เข้าใจชีวิตอย่างมีสติสัมปชัญญะใช้ปัญญาแก้ไข ปัญหาที่ตัวเองกำลังเผชิญอย่างมีเหตุผล สัมพันธภาพระหว่างเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความทุกข์ความสุขและกระบวนการแก้ไขปัญหาวีชีวิต

5. ชีวิตมนุษย์กับปฏิจจสมุปบาท (Dependent Origination)

ความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทมีปรากฏตามพุทธดำรัสที่ว่า “ผู้ใดเห็นปฏิจจสมุปบาท ผู้นั้นย่อมเห็นธรรมผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นปฏิจจสมุปบาท” เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ใหม่ๆ ขณะที่ทรงประทับบนบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ทุกขตลอดสามราตรีพระพุทธองค์ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาททั้งอนุโลมและปฏิโลม และทรงรำพึงว่าจะสั่งสอนธรรมที่ตรัสรู้นี้แก่เวไนยสัตว์หรือไม่ ต่อเมื่อได้ทรงพิจารณาว่า บุคคลมี ๔ จำพวก บางคนเป็นอัคริยะ บางคนฉลาด บางคนมีสติปัญญาปานกลาง บางคนโง่ เมื่อทรงทราบเช่นนี้จึงได้ตัดสินใจที่จะสั่งสอนเวไนยสัตว์ต่อไป

ปฏิจจสมุปบาท ช่วยถอนความสงสัยของชาวโลกเรื่องกระบวนการของชีวิต เมื่อบุคคลรู้ว่าชีวิตประกอบด้วยขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ และรู้ต่อไปว่าขั้น ๕ ย่อมเป็นไปตามไตรลักษณ์คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีตัวตน ถึงจุดนี้ ปฏิจจสมุปบาทก็จะให้คำตอบว่าชีวิตมนุษย์ที่ไม่มีตัวตนนั้นมีการสืบต่อกันดุจลูกโซ่ตามเหตุปัจจัยต่างๆ

หลักปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธองค์ทรงแสดงมีสองนัยด้วยกัน ได้แก่ หลักสากล และหลักประยุกต์ ทั้ง ๒ นัย แบ่งเป็นสองส่วน คือ ส่วนแรกแสดงการเกิด ส่วนหลังแสดงการดับ

1) หลักสากลปฏิจจสมุปบาทที่เห็นหลักสากลมุ่งอธิบายกระบวนการเกิด และการดับของสรรพสิ่งทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต

“เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น

เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไปด้วย”

หลักสากลบอกแต่เพียงกว้าง ๆ ว่าถ้ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นจะต้องมีปัจจัยสนับสนุนให้เกิดแต่ไม่ได้บ่งชี้ปัจจัยนั้นว่าเป็นอะไร หนึ่งไม่มีการบ่งว่าปัจจัยนั้นเป็นจุดต้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นอเทวนิยม จึงไม่มีการกล่าวถึง

2) หลักประยุกต์ปฏิจสุมุปบาทที่เป็นหลักประยุกต์มุ่งแสดงกระบวนการความเป็นเหตุปัจจัยของชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งชีวิตมนุษย์ทั้งกระบวนการเกิดและการดับ

ความหมายของปฏิจสุมุปบาทพระธรรมปิฎก (2544: 58-59) ได้อธิบายเกี่ยวกับความหมายของปฏิจสุมุปบาทไว้ ดังนี้

ปฏิจสุมุปบาท แปลพอให้ได้ความหมายในเบื้องต้นว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกัน จึงเกิดมีขึ้น หรือการที่ทุกซ์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมา การแปลความหมายของหลักปฏิจสุมุปบาทให้เป็นเรื่องวิวัฒนาการของชีวิตและให้เห็นการเสื่อมสลายทรุดโทรมตามธรรมชาติของชีวิต อาจถูกต้องและเป็นที่ยอมรับ แต่อาจไม่ถูกต้องตามพุทธประสงค์ปฏิจสุมุปบาทเป็นกระบวนการเกิด-ดับของทุกซ์จากอรรถาธิบายนี้สรุปได้ว่า ปฏิจสุมุปบาทหมายถึง กระบวนการเกิด และการดับของทุกซ์ ที่มีมาโดยธรรมชาติ ซึ่งการเกิด-ดับนั้น ต้องอาศัยปัจจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นชีวิตแห่งความทุกซ์การเกิดและการดับของชีวิต ก็คือ การเกิด-ดับของความทุกซ์นั่นเอง และการเกิด-ดับนั้นย่อมมีปัจจัยเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันเรียกว่าปฏิจสุมุปบาท

การมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หมายถึง การอยู่อย่างรู้เท่าทันสภาวะ และรู้จักถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติการถือเอาประโยชน์จากธรรมชาติได้เป็นอย่างดีเพียงกับการอยู่อย่างประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ การอยู่ประสานกลมกลืนกับธรรมชาติ เป็นการอยู่อย่างอิสระ การเป็นอยู่อย่างอิสระ ก็คือ การไม่ต้องตกอยู่ในอำนาจของตัณหา อุปาทาน หรือการอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น การอยู่อย่างไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็คือการมีชีวิตอยู่ด้วยปัญญา หรือการรู้และเข้าใจเกี่ยวข้องจัดการกับสิ่งทั้งหลายตามวิถีทางแห่งเหตุปัจจัยชีวิตแห่งปัญญา จึงมองลักษณะได้ 2 ด้าน คือ ด้านภายใน มีลักษณะสงบเย็น ปลอดโปร่ง ผ่องใสด้วยความรู้เท่าทัน เป็นอิสระ เมื่อเสวยสุขก็ไม่สยบมัวเมาหลงระเริงลิ้มตัว เมื่อขาด พลาด หรือ พრაจากเหยื่อล่อสิ่งปรนเปรอต่างๆ ก็มั่นคง ปลอดโปร่งอยู่ได้ ไม่หวั่นไหวไม่หดหู่ ซึมเศร้าสิ้นหวังหมดอาลัยตายอยาก ไม่ปล่อยตัวฝากความสุขทุกซ์ของตนไว้ในกำมือของสินจ้างรางวัลภายนอก ด้านภายนอก มีลักษณะคล่องตัว

ว่องไว พร้อมอยู่เสมอที่จะเข้าเกี่ยวข้องและจัดการกับสิ่งทั้งหลาย ตามที่มันควรจะเป็น โดยเหตุผลบริสุทธิ์ ไม่มีเงื่อนไขหรือความยึดติดภายใน

การที่แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างชีวิตแห่งความยึดมั่นถือมั่นกับชีวิตแห่งปัญญาว่า บุคคลผู้ไม่ได้เรียนรู้หลักปฏิจจสมุปบาท ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง เฉยๆไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง ผู้ได้เรียนรู้แล้ว ก็ย่อมเสวยสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง เฉยๆไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง แต่ผู้ที่ไม่เรียนรู้ เมื่อถูกทุกขเวทนาเข้ากระทบย่อมโศกเศร้าคร่ำครวญ เกิดเวทนาทั้งกายและใจและเมื่อมีสุขเวทณาก็หลงใหลจนพินเพื่อนมากกว่าผู้ที่ได้เรียนรู้หลักปฏิจจสมุปบาทแล้ว (พระธรรมปิฎก 2544: 100-105) จากความหมาย ความมุ่งหมาย และความสำคัญของปฏิจจสมุปบาทข้างต้น สรุปได้ว่า การศึกษาพุทธศาสนาจำเป็นต้องทำความเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปบาท เพราะเมื่อเข้าใจในหลักปฏิจจสมุปบาทย่อมเข้าใจชีวิตตามความเป็นจริงว่า ชีวิตมีการเกิดและดับสลับไปของความทุกข์ที่มีอยู่ประจำชีวิตรู้สาเหตุของการเกิดและการดับสลับไปของความทุกข์นั้นและเข้าใจเหตุผลแห่งการดำเนินไปของวัฏจักร แห่งชีวิต สามารถตัดอวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นตัวการทำให้เกิดทุกข์ และ ดับทุกข์ สุขในวัฏสงสารได้

ธรรมชาติของสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไปตามกฎธรรมชาติ เมื่อต้องการขจัดทุกข์ จึงต้องขจัดเหตุ และปัจจัยที่ทำให้เกิดทุกข์ เมื่อทำเหตุปัจจัยที่นำไปสู่ความดับทุกข์ ผลที่ได้คือ ความดับทุกข์ ความเป็นเหตุและผลนี้ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท ชีวิตก็เช่นกัน จึงกล่าวว่าชีวิตเป็นไปตามกฎแห่งกรรม และหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นกระบวนการที่ดำเนินหมุนเวียนเป็นวัฏจักรไม่มีจุดเริ่มต้น ไม่มีจุดสิ้นสุด ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีเบื้องปลายปฏิจจสมุปบาท มุ่งแสดงอาการของสิ่งทั้งหลายที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องเป็นเหตุปัจจัยสืบต่อกันปฏิจจสมุปบาท จึงเป็นกระบวนการเกิดขึ้นและดับไปแห่งความทุกข์ชีวิตอยู่ภายใต้กระบวนการนี้ ชีวิตจึงเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ

ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร

มนุษย์เป็นผลผลิตจากธรรมชาติ เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เมื่อมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จึงต้องตกอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และเมื่อสุข และทุกข์เป็นธรรมชาติของชีวิต จึงนับว่าเป็นคุณสมบัติสำคัญที่จะต้องรู้เท่าทัน และพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณภาพอันจะทำให้มนุษย์อยู่กับธรรมชาติได้อย่างเป็นปกติ ดังนั้น ทั้งสุขและทุกข์เป็นคุณสมบัติชนิดหนึ่งที่มนุษย์จะต้องปฏิบัติให้ถูกต้อง กล่าวคือ สุขคือสิ่งที่มนุษย์จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นในชีวิต ส่วนทุกข์ คือสิ่งที่มนุษย์จะต้องกำหนดรู้และปฏิบัติให้ถูกต้อง หน้าที่ต่อทุกข์ของมนุษย์ คือการกำหนดรู้เท่าทัน ส่วนสุขนั้นมีหน้าที่จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้น ซึ่งสาระสำคัญของหน้าที่ ทั้งต่อสุขและทุกข์นั้น สามารถกล่าวโดยสรุป ตามหลักพุทธ

ศาสนา คือการรู้เท่าทันทุกข์ พระพุทธศาสนามองว่า ชีวิตและสรรพสิ่งล้วนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติ ๓ ประการ คือ 1) การเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) 2) การตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) 3) การไม่มีตัวตนที่แท้จริงเพราะปรากฏรูปร่างขึ้นมาได้ด้วยเหตุปัจจัย (อนัตตา) ทั้ง 3 ประการนี้พระพุทธศาสนาเรียกว่ากฎธรรมชาติ ซึ่งสรรพสิ่งทั้งโลกและชีวิต จะต้องตกอยู่ภายใต้กฎทั้ง 3 ประการนี้อาการทั้งสองในเบื้องต้นนั้น คือการเปลี่ยนแปลง (อนิจจัง) และการตั้งอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ (ทุกขัง) แสดงอาการปรากฏให้เห็นได้ง่าย โดยเมื่อรู้จักขั้น 5 ตามที่เป็นจริงก็สามารถจะเข้าใจสิ่งทั้งปวง จนถึงกับเบื่อหน่ายคลายความอยาก ไม่ยึดติดอะไร และเราควรมีชีวิตอยู่ อย่างที่เรียกว่า “เป็นอยู่ชอบ” คือ ให้อารมณ์เต็มไปด้วยความปิติ ปราโมทย์ อันเกิดมาจากการกระทำที่ตรงตามถูกต้องอยู่เป็นประจำ แล้วระงับความฟุ้งซ่าน เกิดสมาธิ เกิดความเห็นแจ้งได้เรื่อย ๆ ไป จนกระทั่งเกิดความเบื่อหน่าย ความคลายออก ความหลุดพ้น และนิพพานได้ตามความเหมาะสมของสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจะรีบเร่งทำให้ได้ผลเร็วขึ้น ก็มีแนวปฏิบัติที่เรียกว่า วิปัสสนาธุระ เริ่มตั้งแต่มีความประพฤติที่บริสุทธิ์ มีใจบริสุทธิ์ มีความเห็นบริสุทธิ์ เรื่อยขึ้นไป จนถึงมีปัญญาเห็นแจ้ง คือ ความเห็นแจ้งบริสุทธิ์ ในที่สุดก็จะตัดกิเลสที่ผูกมัดคนให้ติดอยู่ กับวิสัยโลกออกเสียได้ เรียกว่าการบรรลุมรรคผล และนี่ก็เป็นชีวิตที่ต้องการให้เป็นไปเช่นนั้นและเป็นชีวิตที่มีประโยชน์สูงสุดอันมนุษย์ควรได้จากชีวิตนี้

การพัฒนาชีวิต ซึ่งเป็นระบบของธรรมชาติ ที่เป็นไปตามกฎธรรมชาติจึงต้องจัดให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามกระบวนการของเหตุปัจจัยในธรรมชาติ ซึ่งการพัฒนาชีวิตนั้นต้องอาศัยหลัก 3 ด้าน (ไตรสิกขา) ซึ่งจะพาดำเนินหน้าพัฒนาไปด้วยกัน

1) ด้านสื่อกับโลก ได้แก่การรับรู้ติดต่อสื่อสารสัมพันธ์ พฤติกรรม ความประพฤติ และการแสดงออกต่อหรือกับเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ผ่านทวาร (ช่องทาง, ประตู) 2 ชุด คือ

ก) ผัสสทวาร (ทางรับรู้) คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย (รวมทั้งชุมทางคือ ใจ เป็น 6)

ข) กรรมทวาร (ทางทำกรรม) คือ กาย วาจา (รวมชุมทางคือ ใจ ด้วย เป็น ๓)

ด้านนี้ พึงง่าย ๆ ว่า แดนหรือด้านที่สื่อกับโลก เรียกสั้น ๆ ว่า สื่อ

2) ด้านจิตใจ ได้แก่การทำงานของจิตใจ ซึ่งมีองค์ประกอบและคุณสมบัติที่เกี่ยวข้องมากมาย เริ่มแต่ต้องมีเจตนาหรือเจตจำนง ความจงใจ ตั้งใจ มีแรงจูงใจอย่างใดอย่างหนึ่ง มีความดีความชั่ว ความสามารถหรือความอ่อนด้อยพร้อมทั้งความรู้สึกสุข-ทุกข์ สบายหรือไม่สบาย หรือเฉย ๆ เพลิน ๆ และปฏิกิริยาต่อจากสุข-ทุกข์นั้น เช่น ชอบใจหรือไม่ชอบใจ อยากจะได้ อยากจะเอา หรืออยากจะทำ หรือ

อยากจะทำลาย ที่ควบคุมชักนำการรับรู้และพฤติกรรมทั้งหลาย เช่นว่าจะให้ดูอะไร หรือไม่ดูอะไร จะพูดอะไร หรือจะพูดกับใครว่าอย่างไร ด้านนี้เรียกสั้น ๆ ว่า “จิต” หรือแดน ของ “สมาธิ”

3) ด้านปัญญา ได้แก่ ได้แก่ความรู้ความเข้าใจ ตั้งแต่สุดคือ ความรู้ที่ได้เรียนสดับ หรือข่าวสาร ข้อมูล จนถึงการพัฒนาทุกอย่าง ในจินตาวิสัย และญาณวิสัย เช่นแนวคิด ทิฐิ ความเชื่อ ทศณคติ ค่านิยม ความยึดถือ ตามความรู้ความคิดความเข้าใจ แง่มุมในการมอง ในการพิจารณา อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้านนี้ เรียกสั้น ๆ ว่า “ปัญญา”

องค์ประกอบของชีวิต ๓ ด้านนี้ทำงานไปด้วยกัน ประสานกันไป และเป็นเหตุปัจจัยแก่กัน ไม่แยกห่างจากกันจึงเป็นชีวิตที่เป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมายเกณฑ์ของธรรมชาติ เมื่อชีวิต คือ ชันธ 5 ที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามกฎไตรลักษณ์ และชีวิตยังเป็นไปตามหลักปัจจุสมุปบาท ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา จึงเป็น ความดับทุกข์ของชีวิต และ ชีวิตจึงควรให้เป็นผู้เข้าถึงความดับทุกข์ที่เรียกว่า นิโรธ หมายถึง ความดับทุกข์ คือ ดับต้นเหตุได้โดยสิ้นเชิง เป็นภาวะปลอดจากความทุกข์ทั้งสิ้น เพราะไม่มีทุกข์ที่จะเกิดขึ้นได้อีกเลย เรียกว่า พระนิพพาน คือ การดับกิเลสและกองทุกข์ นี่เป็นโลกุตตรธรรม และเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา จัดประเภทนิพพาน เป็น 2 ประเภท ได้แก่สุปาติเสสนิพพาน คือ ดับกิเลสแต่ยังมีขันธ 5 อยู่ หมายถึง นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ และอนุปาติเสสนิพพาน คือ ดับไม่เหลือ (ดับกิเลสไม่มีขันธ 5 เหลืออยู่)คือสิ้นทั้งกิเลสและชีวิต หมายถึง พระอรหันต์สิ้นชีวิต

ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร

ธรรมะ คือ คำสั่งสอนทั้งหมดที่พระพุทธองค์ทรงแสดง ตรัสสอนไว้แล้วแล้วต้องการให้ผู้ปฏิบัติที่อยู่ในสังคมเกิดความสงบสุขต้องการให้สังคมเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่ต้องการให้เกิดความแตกแยกแบ่งพรรคแบ่งพวก แบ่งชนชั้น เพราะทุกคนมีศักยภาพที่จะเข้าถึงกระแสแห่งธรรมที่ พระองค์ทรงวางหลักเอาไว้ อันเป็นวิถีแห่งการปฏิบัติตั้งแต่หลักธรรมขั้นพื้นฐาน คือ ศีลธรรม จริยธรรม ไปจนถึงขั้นปรมาตมธรรม โดยมีศีล 5 อันเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานในการอยู่ร่วมกันในสังคม สังคมจะสงบสุขได้ก็เพราะทุกคนรักษาศีลโดยมีศีล 5 เป็นศีลขั้นต่ำ แต่ที่สังคมวุ่นวายอยู่ทุกวันนี้ก็เพราะคนส่วนใหญ่ไม่ประพฤติไม่ปฏิบัติรักษาศีล ศีลจึงเป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญมาก เพราะศีลจะเป็นฐานให้เกิดหลักธรรมขั้นอื่นๆหากบุคคลใดยังประพฤติผิดศีล จิตใจเขาย่อมวิตกกังวล จิตใจเขาย่อมมัวหมอง ย่อมขาดสติ เป็นไปไม่ได้เลยที่จะเข้าถึงหลักธรรมที่สูงขึ้นไป มีหน้าซำยังพาดนให้ตกต่ำไปเรื่อยๆ เปรียบเสมือนคนที่จะก้าวข้ามไปสู่บันไดขั้นที่ 2 ได้ก็ต้องก้าวข้ามบันไดที่แรกเสียก่อน เมื่อพระให้ศีล 5 เสร็จก็จะสรุปศีลคือ สีเลนะ สุคะติง ยันติสีเลนะ

โกตะสัมปทา สีเลนะ นิพพุตัง ยันติ ศิลที่รักษาดีแล้ว ย่อมนำไปสู่สุคติ ศิลที่รักษาดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่ง โภคทรัพย์ศิลปที่รักษาดีแล้วย่อมนำไปสู่พระนิพพาน

ดังนั้นทางสายกลางคือ มัชฌิมาปฏิปทาหรืออริยมรรค 8 อันทางเป็นที่จะนำไปสู่ความสงบ ความรู้ยิ่ง ความดับทุกข์รู้แจ้งในอริยสัจสี่ เริ่มที่สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือ ความเห็นที่ถูกต้อง สัมมาสังกัปปะ คือความเข้าใจถูกต้อง สัมมาวาจา คือการพูดจาถูกต้อง สัมมากัมมันตะ คือการกระทำถูกต้อง สัมมาอาชีวะ คือการดำรงชีพถูกต้อง สัมมาวายามะ คือความพากเพียรถูกต้อง สัมมาสติ คือการระลึกระจำใจถูกต้อง สัมมาสมาธิ คือการตั้งใจมั่นถูกต้อง กล่าวคือเมื่อบุคคลใดมีความเห็นที่ถูกต้องตามหลัก ทำนองคลองธรรมแล้ว การคิด การพูด การกระทำ การประกอบอาชีพการงาน ก็จะเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ผิดจากทำนองคลองธรรม เป็นไปเพื่อความเจริญ เป็นไปเพื่อความสงบ เป็นไปเพื่อความรู้อย่าง ในอริยมรรคมีองค์ ๘ นั้น สรุปลงในศีล สมาธิ ปัญญา ดังที่ได้กล่าวแล้วในเบื้องต้นว่าศีล คือหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่สำคัญมาก เพราะจะเป็นฐานให้เกิดหลักธรรมขั้นต่อไป กล่าวคือเมื่อบุคคลใดรักษาศีลให้ครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว ย่อมปราศจากความกังวลใจ ปราศจากสิ่งที่จะมาสร้างความวุ่นวายในจิตใจ เมื่อจิตใจปราศจากสิ่งวุ่นวาย ไร้ความกังวล จิตใจย่อมผ่องใส เบิกบาน เมื่อจิตใจผ่องใส เบิกบาน ย่อมเป็นฐานให้เกิดสมาธิ สมาธิ คือความแน่วแน่ จดจ่อ ไม่หวั่นไหว นิ่งใสบริสุทธิ์ เมื่อสมาธิแก่กล้าควรแก่การใช้งาน ท่านให้ใช้วิปัสสนาปัญญา พิจารณาสังขารร่างกาย พิจารณาสรรพสิ่ง ให้เห็นอยู่ในสภาพไม่เที่ยง เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปเป็นธรรมดา เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา อันเป็นสัจจะธรรมที่ไม่อาจเปลี่ยนแปลง แต่ปุณฺณย่อมมองไม่เห็น เพราะมีอวิชชาความ คือความมืดมิดคอยปิดบัง ทำให้หลงเข้าไปยึดมั่น ถือมั่น ในสิ่งที่เห็น ในสิ่งที่เป็น ในสิ่งที่สัมผัส ยึดมั่นตัวกู เป็นของกู จึงต้องอาศัยวิปัสสนาปัญญาในการพิจารณาสังขารร่างกาย พิจารณาสรรพสิ่ง ให้เห็นอยู่ในสภาพไม่เที่ยง เกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไปกล่าวคือเมื่อบุคคลใช้วิปัสสนาปัญญาพิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ไม่มั่นคง ไม่ถาวร มีเกิดก็ต้องมีดับ ย่อมเห็นอภัยหนายสิ่งทีตนหลง สิ่งที่ยึดมั่นถือมั่น ย่อมคลายความยึดมั่นถือมั่น นั้นแหละเป็นทางแห่งพระนิพพาน อันเป็นธรรมหมดจด อันเป็นการปฏิบัติตนให้เข้าถึงความสงบ ความรู้ยิ่ง ความรู้แจ้งดับทุกข์โดยสิ้นเชิงตามวิถีทางแห่งมัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ 8 ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในธรรมจักรกัปปวัตตนสูตรในวันอาสาฬหบูชา นี่แหละชีวิตต้องมีความเป็นอยู่ตามทัศนะของพุทธปรัชญา ดังได้กล่าวมานี้

ชีวิตที่ดีเป็นอย่างไร

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งกรรมนิยาม เน้นการกระทำของแต่ละคน และการกระทำนี้ก็เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ดังนั้น เมื่อได้เรียนรู้ความจริงของชีวิต เป้าหมายสูงสุด

ของชีวิต วิธีดำเนินชีวิตเพื่อความดับทุกข์แล้ว อย่างไรก็ตามชีวิตย่อมมีความสัมพันธ์กับสภาพตามธรรมชาติ สัมพันธ์กับสังคม สัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน การอยู่ร่วมกันอย่างอารยชน จึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็น เพื่อความเป็นชีวิตที่ดี จึงควรเป็นชีวิตของผู้ประพฤติตามหลักพุทธธรรมอันประเสริฐ ไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายกัน อันได้แก่ ศีลพื้นฐาน คือ ศีล 5 นั้นเอง

ชีวิตที่เป็นอยู่อย่างดีและมีความสุขที่สุดคือชีวิตที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง จากประโยคสั้นๆนี้ หมายความว่ารวมถึงอริยสัจ 4 ที่ปริวัฏฏ์ 3 (ด้วยสังขญาณ, กิจจญาณ และ กตญาณ) จนมีอาการ 12 เลยทีเดียวนั่นคือ ในแง่ของความหมายของอริยสัจ (สังขญาณ) นั้น เราทำความเข้าใจของทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค กันดีอยู่แล้ว จึงคงละไว้ในฐานที่เข้าใจ

ส่วนหน้าที่ต่ออริยสัจ (กิจจญาณ) นั้น เรามีหน้าที่ต่อแต่ละสัจจะคือทุกข์ หน้าที่คือ พึงกำหนดรู้สมุทัย หน้าที่คือ พึงละ (ทำให้ไม่มีหมายถึงที่ไม่มีอยู่แล้ว ก็ทำให้ไม่มีต่อไป ที่มีอยู่ก็ให้ทำให้ไม่มี) นิโรธ หน้าที่คือ พึงทำให้แจ้งมรรค หน้าที่คือ พึงเจริญ (ทำให้เกิดขึ้น ให้ก้าวหน้าขึ้น) เมื่อเทียบกับพุทธพจน์ “นิพพานัง ปะระมัง สุขัง” นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง นิพพานนั้น เป็นไฉนกับนิโรธอันเป็นภาวะไร้ทุกข์ ชีวิตที่มีความสุขอย่างยิ่ง ก็คือการเป็นอยู่ด้วยภาวะนี้

ทุกข์จะดับได้ก็ต่อเมื่อแก้ปัญหาย่างตรงสาเหตุ เมื่อเหตุหมด ทุกข์ก็ดับ เพื่อจะให้แก้ปัญหานั้น สาเหตุ ก็ต้องกล้ารับรู้ต่อปัญหา หรือก็คือ การกำหนดรู้ ทุกข์ อันเกิดจากปัญหา หรือ สมุทัย สมุทัยอยู่ที่ไหน ก็มองไปที่จุดนั้นอย่างตรงตามความเป็นจริงด้วยสัมมาทิฐิ เพื่อละสาเหตุหรือสมุทัยนั้นๆ และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง หรือก็คือมีการกระทำ ลงมือแก้ไข (มรรค) เมื่อแก้ปัญหามาแล้วบางส่วน หรือ แก้ไขจนสำเร็จ ก็รู้ว่าตนทำอะไรไปแล้วบ้าง เหลืออะไรบ้าง (กตญาณ) เมื่อเพียรละสมุทัยจนหมด ก็คือปัญหานั้นเป็นส่วนเหตุหมด, ทุกข์ อันเป็นส่วนของผล ก็ดับไปเอง เหตุที่กล้ารับรู้ต่อปัญหาทุกอย่าง ตั้งทัศนคติที่ถูกต้องต่อปัญหาเหล่านั้น และจัดการแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้องเป็นการทำให้ชีวิตมีความสุขเพราะเรายังอยู่ในสังคม ยังต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้าง เป็นไปไม่ได้ที่คนหมู่มาจะคิด ทำ ไปในทางเดียวกัน เมื่อมีหลากหลายความคิด หลากสภาพแวดล้อม ปัญหาก็ย่อมเกิดทำอย่างไร จึงจะอยู่ได้โดยที่แก้ปัญหาย่างถูกต้อง อันมีผลให้จิตสงบ จึงเป็นการเป็นอยู่ที่ดี ที่มีความสุข อย่างแท้จริง

6. สรุป

ชีวิตตามทัศนะพุทธปรัชญานั้น เป็นวิถีชีวิตที่มุ่งเน้นการพิจารณาถึงกระบวนการความ เป็นจริงของชีวิตตนเองเป็นสำคัญ มากกว่าการสนใจในชีวิตของคนอื่น เพราะการพิจารณาความ เป็นจริงในชีวิตของตนเองนั้น จำทำให้ทราบถึงหลักความเป็นจริงของชีวิตมนุษย์ ที่มีส่วนประกอบหลัก ๆ อยู่ 2 ประการคือ ภาควิชาที่เป็นร่างกาย (รูปธรรม) และภาควิชาที่เป็นจิตใจ (นามธรรม) เมื่อพิจารณาแล้วจะทำให้ทราบว่า ร่างกายกับจิตใจมีความแตกต่างกันมาก แต่ทั้ง 2 ประการนี้ จะต้องทำงานร่วมกัน จึงจะทำให้เป็นชีวิตมนุษย์ขึ้นมาได้ ในคัมภีร์สูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย กล่าวไว้ว่า ร่างกายมนุษย์นั้น ประกอบไปด้วยธาตุหลัก 4 ชนิด คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ ธาตุเหล่านี้ เป็นองค์ประกอบในส่วนหนึ่ง ที่เป็นโครงสร้างหลักของร่างกายมนุษย์ และเป็นโครงสร้างที่สามารถจับต้องได้ หรือจะเรียก อีกอย่างหนึ่งว่า มหาภูตรูป ส่วนจิตหรือจิตเจตนา เป็นองค์ประกอบของร่างกาย ให้มีความรู้สึกนึกคิด รับรู้ในสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีประสาททั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ในส่วนประสาททั้ง 5 ประการนี้ เป็นสื่อที่นำการรับรู้ไปสู่จิตใจ ดังกล่าว ซึ่งในส่วนนี้เรียกว่า อุปาทายรูป หรืออรูป ที่อาศัยมหาภูตรูปอยู่ จึงทำให้เป็นชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาได้

7. เอกสารอ้างอิง

- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด 91 เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2542). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่นาน มีบุ๊คพับลิเคชั่นส์.
- กองทุนเพื่อโลก (ป.อ.ปยุตโต). (2556). ตามรอยพุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ.
- วศิน อินทสระ. (2525). พุทธปรัชญาเถรวาท. กรุงเทพฯ: สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- จรูญ ทองถาวร. (2533). มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว วิทยาลัยกรุงธนบุรี.
- พระเทพวิสุทธิเมธี. (2527). ธรรมสำหรับครู. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2556). พุทธธรรมฉบับขยาย. พิมพ์ครั้งที่ 38. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2558). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 30. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2556). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 21. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีพิมพ์.
- พระมหาทวี มหาปัญญา (ละลง). (2555). *ความจริงของชีวิต*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: หจก. ภาพพิมพ์.